

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 42

דינים המצויים לימי בין הזמנים

הלכות ברכות הראייה המצויות בימי בין הזמנים

ברכות הראייה נתקנו על ידי חכמים מתוך חובת הודאה והכרה בשל התפעמות הלב או התרוממות הרוח הנלוות למראה מרשים או לאירוע יוצא דופן. משום כך, נקבע בהלכה כי אין לברך ברכות אלו אלא בעקבות מחזה מיוחד המעורר תחושות התפעלות מעין אלו אצל רוב בני האדם. מטעם זה אף קצבו חכמים זמן לברכה זו, וקבעו שאינה נוהגת אלא כאשר המברך לא ראה את אותו המקום או המאורע במשך שלושים יום רצופים, שכן רק לאחר פרק זמן זה מתחדשת אצל האדם תחושת ההתרגשות וההתפעלות הראשונית מעוצמת הבראיה.

"עושה מעשה בראשית?"

יש אחרונים שכתבו שתיקנו חז"ל לברך ברכה זו רק כשרואה את הים באופן שמתגלה גבורת הים ותוקפו שאז יש חיוב להודות לה' על מה שמתפעל ממעשה בראשית, ולכן כשאנו מתפעל היות רוק חלק קטן מן הים, יש לצדד שלא יברך בשם ומלכות¹³. לעומתם, דעת הרבה מהאחרונים היא שחכמים קבעו את הברכה כחובה אחידה על עצם ראיית הדבר הנפלא שברא הקדוש ברוך הוא בששת ימי בראשית, כל זמן שהוא עדיין קיים ועומד בצורתו המקורית. לשיטה זו, הברכה תלויה בעצם הראייה ולא במידת ההתרגשות המשתנה מאדם לאדם, ועל כן אף ברואה מקצתו של הים יש לו לברך¹⁴.

מה מברכים על הרים גבוהים וגבעות? מה ההגדרה ההלכתית של הרים וגבעות, והאם על כל הר גבוה צריכים לברך?

הרואה הרים גבוהים במיוחד, מברך 'עושה מעשה בראשית'. ברכה זו לא נתקנה על כל הר או גבעה רגילים, אלא דווקא על כאלו שניכרת בהם באופן מיוחד עוצמתו וגבורתו של הבורא¹⁵. כגון הר חרמון, הרי אררט, הרי האלפים וכדומה. יש מהאחרונים שכתבו שבימנו לא נהגו לברך ברכה זו מחמת שלא ברור לנו מה שיעור ההתפעלות הנדרשת¹⁶. אולם, דעת רוב האחרונים שאכן הברכה נתקנה לכל אדם לפי מה שמתפעל ממנו¹⁷.

הגדרת גבעות שמברכים עליהם - "א"א שהוא תל זקוף ותלול ומחודד בראשו¹⁸, ויש חולקים וסוברים שהוא הר נמוך קצת שראשו אינו מחודד אלא שטוח¹⁹.

ברכה זו כמו שאר ברכות הראיה שנתקנו למי שלא ראה אותם במשך שלושים יום²⁰.

האם מברכים ברכות אלו בלילה כגון על ראיית ים או על הר גבוה שרואה אותם בלילה, ומה הדין כשרואה אותם ממרחק דרך משקפת?

ברכה זו נתקנה על ראייה והתפעלות, ולכן אם רואה את הים או את ההר בלילה והראיה ברורה שגורמת להתפעלות מגודלם ועוצמתם - מברך. אך אם הראיה אינה ברורה ואינו מתפעל מראיתם לא יברך²¹.

וכן הרואה את הים או את ההרים דרך משקפת, אם רואה אותם ראייה ברורה ובהירה מברך עליהם²².

מעשה בראשית" - חוזר ומברך עליהם בנפרד, ואין ברכתו הראשונה פוסלת את שאר המקומות.

נמצאנו למדים שיכול אדם להתחייב בברכת "עושה מעשה בראשית" מספר פעמים ביום אחד; שאם יראה בבוקרו של יום את הים התיכון, ולאחר מכן ייסע לצפון ויראה את הר החרמון או את אגם הכנרת - חוזר ומברך על כל אחד מן המקומות הללו ברכה נפרדת, שכן הם מקומות נפרדים וחלוקים זה מזה בחשיבותם ובצורתם²³.

ויש להעיר, לנוהגים לברך על הים התיכון "עושה מעשה בראשית", אם ראה תחילה את הים התיכון ובירך עליו, שוב אינו מברך על הכנרת בתוך שלושים יום, מפני שהים התיכון גדול ומרשים יותר מן הכנרת, ולפיכך אין תוספת התפעלות על הכינרת. אך אם ים הכנרת הוא שנראה לו תחילה והוא בירך עליו, ואחר כך הגיע אל הים התיכון - חוזר ומברך עליו לכולי עלמא, שכן התפעלותו של אדם מן הים הפתוח גדולה בהרבה מהתפעלותו מן האגם²⁴.

האם מברכים "עושה מעשה בראשית" על ים המלח?

ברכת "עושה מעשה בראשית" נתקנה אך ורק על מקומות שנשארו כפי שהיו בעת בריאת העולם, ולא נשתנתה צורתם המקורית.

נחלקו הפוסקים לגבי ים המלח האם הוא ים שנברא מששת ימי בראשית, או שנוצר לאחר ששת ימי בראשית. שהרי ביאר רש"י (בראשית פ"ד פסוק יג):

כי בימי אברהם אבינו המקום היה קרוי "עמק השידים", ורק לאחר מכן, בעקבות מהפכת סדום ועמורה, נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. משום כך, יש מן הפוסקים שכתבו שים המלח אינו נחשב ממעשה בראשית המקורי ואין לברך עליו²⁵. מאידך, יש אחרונים שכתבו שאם נמצא במקום שרואה את ים המלח בשלמותו רשאי לברך "עושה מעשה בראשית"²⁶, ויש אחרונים שכתבו שיהיה ים המלח בלילי ולא יברך בפיו מפני הספק, שהרי ספק ברכות להקל²⁷.

עצה טובה וראויה כדי לצאת ידי חובת כל הדעות ללא ספק, היא שיביט האדם אל הרי מדבר יהודה המקיפים את ים המלח, ויכוון בברכת "עושה מעשה בראשית" לפטור יחד את המדבר ואת הים, שכן על מדברות מברכים "עושה מעשה בראשית" לכל השטות²⁸.

מי שנוסע ברכב בכביש החוף ומבחין במקטע קטן בלבד מן הים ללא התפעלות מיוחדת, האם הוא מברך

האם הים התיכון הנמצא בחלקו המערבי של ארץ ישראל נקרא בהלכה 'הים הגדול'? ומה מברכים עליו?

הרואה את ים האוקיינוס המקיף את העולם כולו (האוקיינוס האטלנטי, השקט או ההודי וכדומה) ולא ראה אותו במשך שלושים יום, מברך בשם ומלכות: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, שעשה את הים הגדול" (ויש אומרים שמברך בלשון הווה "עושה הים הגדול")²⁹.

ים התיכון - לדעת השו"ע גם ים התיכון נקרא 'הים הגדול' ויש לברך עליו את הברכה הנ"ל, ומכונה 'הים הגדול' מפני מעלתו - שהוא סמוך לארץ ישראל³⁰. אולם, לדעת פוסקים רבים רק על האוקיינוס הסובב את העולם מברכים "עושה את הים הגדול", ואילו על הים התיכון מברכים "עושה מעשה בראשית"³¹.

למעשה, מאחר שברכת "עושה מעשה בראשית", היא ברכה כללית שמועילה לכל השיטות גם לים הגדול³², לכן כתבו הפוסקים לברך עליו "עושה מעשה בראשית" שספק ברכות להקל. ויש שכתבו שטוב שיוסיף אחר הברכה תוך כדי דיבור "עושה את הים הגדול"³³.

מהי הברכה שיש לברך על ראיית ים הכינרת?

הרואה את אגם הכנרת (המכונה בחז"ל ימה של טבריה), אם לא ראה אותה במשך שלושים יום שלמים, מברך בשם ומלכות: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, עושה מעשה בראשית".

ברכה זו נתקנה על ימים, נהרות ומקומות טבעיים שאנו יודעים בבירור שלא נשתנו בצורתם המקורית או במהלכם הטבעי על ידי מעשה ידי אדם, אלא הם עומדים בעינם ובצורתם הנוכחית עוד מימי ששת ימי בראשית. מסיבה זו, יש מן הפוסקים שכתבו שיש להשתדל לראות חלק ניכר ומקיף מן הכנרת, שמא בברכות הדורות התרחב האגם במקומות מסוימים על ידי פיתוח אנושי, והחלק המצומצם שלפניו אינו מן המבנה המקורי של ששת ימי בראשית³⁴.

מי שראה את ים התיכון ובירך עליו, ובאותו היום ראה גם את הכנרת או מקומות נוספים שמברכים עליהם "עושה מעשה בראשית האם חוזר שוב?"

מי שראה את הים התיכון ובירך עליו "עושה את הים הגדול" או "עושה מעשה בראשית", ולאחר מכן חזר וראה מקומות טבעיים נוספים שמברכים עליהם "עושה

ארכיל, הר חוון, הר עצמון, הר מירון, רכס ראש הנקירה (בציוד המעבר). בשומרון ויהודה - הרי גריזים ועיבל, הר כביר, הר טמון, סרטבה, הר בעל חצור, מצדה, מצוק העתקים לכל אורכו בתצפית לבקעת ים המלח. בעמק יזרעאל - התבור והגלבוע (בעיקר הר שאול). בכרמל - הר הכרמל, במקומות שבהם הוא יורד בתלילות לעמק או לים. בנגב ובאילת - מכתשים (מבט לתוך המכתש), הר ארדון (במכתש רמון), הר שלמה, הר צפחות. 18 מור וקציעה סימן רכח. 19 הגר"א אמרי נועם ברכות נד ע"א. 20 משנ"ב שם ס"ק ב. 21 הליכות שלמה פרק כ"ג אות כו. 22 הגר"א קרליץ חוט שני שבת ח"ג קובץ ענינים אות ו, הגר"א קניבסקי שער העין עמוד תלו.

ס"ק ה בשם אליה רבה שאף בספק לו אם נשתנו גם כן לא יברך. 12 שו"ע סימן רכח סעיף א. 13 הגר"א וואזנר שער העין עמוד תכט. 14 הגר"א אלישיב שם עמוד תכ, הגר"א קניבסקי שם עמוד תמכ. 15 שו"ע שם סעיף א, ג. וכתב הקצות השולחן (סימן סו ס"ד ובד"ה ש"ק כד) שדין זה אף כשאין ההרים מפורסמים מחמת גובהם, אולם החיי אדם (כלל סג אות ג), והקצו"ש (סימן ס ס"ה), והערך השולחן ס"א כתבו שצריך שיהיו מפורסמים בעולם מחמת גובהם. 16 הליכות שלמה פרק כ"ג אות כו בהערה. 17 אשרי האיש בשם הגר"ש"א, ח"ב פמ"ו אות סב. ונביא מעט דוגמאות להרים מרשימים שמטיילים נוהגים לנסוע כדי לראותם: בגולן - הר החרמון וגמלא. בגליל -

(פכ"ג אות כט). 6 הגר"ש"א זצ"ל (הליכ"ש פכ"ג אות כט) והגר"א פישר זצ"ל (זאת הברכה פ"ז אות ו) אור לציון פ"ד ה"מ בהערות, חזו"ע טו בשבט עמ' תסו. יש שהוסיפו משום כך שצריך לראות את כל הכנרת שמא במשך הזמן התרחבה, והחלק הנראה לו אינו מששת ימי בראשית (שער העין עמוד פד). 7 הגר"ש"א זצ"ל הליכות שלמה פכ"ג אות כז. חזו"ע שם עמ' תסו. 8 הליכות מועד עמוד ריט-רכ. 9 הליכות שלמה פכ"ג נהג מג, וכ"פ שבת הלוי ח"ט ס' מז. 10 יעב"ץ מור וקציעה ס' רכח. אורל"צ פ"ד ה"מ בהערות. וכ"פ הגר"ש"א זצ"ל אשרי האיש פ"ח אות יד. 11 וזאת הברכה פ"ז אות ד. חזו"ע עמ' תסט. משנ"ב

1 שו"ע סימן רכח סעיף א. ועי' בספר וזאת הברכה (פ"ז אות ב). בשו"ע כתב לשון עושה הים הגדול, אולם המשנ"ב סק"ג כתב שכמה פוסקים כתבו לומר בלשון עבר שעשה את הים הגדול, וכ"פ החזו"ע ברכות עמוד תסו. 2 משנ"ב שם ס"ק ב. וכ"פ בחזו"ע שם שיש לברך על הים התיכון שעשה את הים הגדול. 3 משנ"ב שם. וכ"פ בכה"ח (אות ה') וברכ"ה (ח"ד פ"ג ס"ב רס"ה) דעל הים התיכון מברך עושה מעשה בראשית, ואף שלפי דעת מרן צריך לברך עושה את הים הגדול, מ"מ כשמברך עושה מעשה בראשית אינה ברכה לבטלה לכי"ע וכמ"ל הבאה"ל (ד"ה ועל הים הגדול). 4 ביאור הלכה ד"ה ועל הים הגדול. 5 מנחת יצחק (ח"א סי' קי' וחו"ח סי' ו) והליכות שלמה

מי שנוסע לים בימי בין הזמנים מתי הזמן הנכון לברך על הים, ומה הדין אם שכח ולא ברך מיד האם הפסיד את הברכה?

כל ברכות הראיה, אם חזר וראה אותם בתוך שלושים יום - אינו חוזר ומברך²³. חישוב השלושים יום - חוץ מהיום שראה בו וחזר מהיום שעומד בו עתה²⁴.

הרואה את הים ולא בירך מיד - יכול לברך כל זמן שנמצא באותו מקום ומתפעל ממנו, אבל אם לא בירך באותו הזמן וראה שוב את הים לאחר יום או יומיים, או אפילו אחר שעה ופחות - אינו יכול לברך, אלא לאחר שיעברו שלושים יום מהפעם האחרונה שראה את הים²⁵.

מי שגר בסביבות הים ורואה את הים מידי יום בנסיעתו ואינו מתפעל ממנו, אם עבר שלושים יום שלא ראה את הים (כגון שנסע לחו"ל) האם כשחוזר לביתו צריך לברך "עושה מעשה בראשית"?

מי שגר מול הים ואינו מתפעל מהים - אינו מברך עליו, גם אם עברו שלושים יום שלא ראה את הים²⁶. ויש חולקים וסוברים שמברך²⁷.

האם מברכים "עושה מעשה בראשית" על ראיית נהר הירדן?

הרואה נהרות גדולים מברך "עושה מעשה בראשית", והוא שראה אותם במקום שלא נשתנה מהלכם על ידי בני אדם²⁸. וכתבו האחרונים שאין לברך ברכה זו על נהרות קטנים אלא על נהרות גדולים ומפורסמים בלבד, כגון: חידקל, פרט (יבשת אסיה), הנילוס (אפריקה), אמזונס (צפון אמריקה), וולגה, דינובה (אירופה), וכדומה להם. לפיכך, אין לברך על נהר הירדן, בפרט שלא ידוע אם השתנה מהלכו ברבות השנים²⁹. ומאותו טעם לא מברכים על תעלת סואץ כיון שנעשתה על ידי אדם בזמן מאוחר יותר³⁰.

מה מברכים בשעת רעידת אדמה, ובאיזה עוצמת רעידה צריך לברך?

על הרגשת רעידת אדמה חזקה יש לברך "עושה מעשה בראשית", תוך כדי דיבור לרעידת האדמה³¹, ואפילו כשאין הרעידה גדולה באופן שעלולה לסכן חיי אדם - אם מורגשת היטב - מברך עליה עושה מעשה בראשית³².

המבקר בגן חיות ורואים פילים או קופים מה מברכים?

חז"ל תיקנו לברך ברכת 'משנה הבריות' על אדם שגופו וצורתו משונה משאר בני אדם, כשהרואה אותו מתפעל בו, וכן כשרואה פיל או קוף³³.

הטעם שנתקנה ברכה מיוחדת דווקא על קוף וארדן וקיפוף [ינשוף]³⁴, כיון שהם דומים במקצת דברים לאדם, הפיל - יש בו דעה יותר משאר חיות כאדם. הקוף - מבנה גופו ומהלכו דומה לאדם. ינשוף - יש לו לסתות ולחיים ועיניו ממורכזות כאדם³⁵. יש שביארו הטעם, לפי שבזמן דור המבול נפרע הקב"ה מן החוטאים,

והפכם לקופים ופילים, ולכן מברכים עליהם משנה הבריות³⁶.

האם יכול לברך על קופים ופילים כמה פעמים בחייו, או רק בפעם הראשונה שרואה אותם?

יש אומרים שמברכים ברכת 'משנה הבריות' רק על הראיה הראשונה בחייו, שאז שייכת ההתפעלות מהשינוי, אולם, על ראייה נוספת אין לברך גם אם עברו שלושים יום³⁷. ויש חולקים³⁸. ויש שכתבו שאחר שלושים יום יש לברך בלא שם ומלכות, שספק ברכות להקל³⁹.

מה מברכים על ראיית קברי ישראל?

הרואה קברי ישראל ברך: 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, אשר יצר אתכם בדיון וזן אתכם בדיון, וכלכל אתכם בדיון, ואסף אתכם בדיון, ויודע מספר כולכם, והוא עתיד להחיותכם ולקיים אתכם, ברוך אתה ה' מחיה המתים'⁴⁰. לאחר הברכה יש נוהגים להמשיך ולומר מנוסח תפילת העמידה: 'אתה גיבור לעולם וגו' עד 'ונתנמן אתה להחיות מתים', ללא חתימת הברכה⁴¹.

ומברכים ברכה זו דווקא על שתי קברים ויותר, ולא על קבר אחד, כיון שנתקנה בלשון רבים⁴².

מי שראה את הקברים הללו בתוך שלושים יום - לא יברך שוב על ראייתם⁴³.

מי שביקר בבית הקברות ובתוך שלושים יום ביקר בבית קברות אחר - נחלקו הפוסקים אם רשאי לחזור ולברך⁴⁴, ולמעשה יש אומרים שלא יברך מחמת הספק⁴⁵, ויש אומרים שיברך⁴⁶.

ואם התחדש קבר נוסף יש שכתבו שאפילו באותו בית קברות חוזר ומברך⁴⁷, ויש שכתבו שלא יברך שנית⁴⁸.

הנוסע לכיוון ירושלים ורואה את הר המנוחות תוך כדי נסיעה, האם צריך לברך?

הנוסעים בכבישים לדרכם, ותוך כדי נסיעתם עוברים ליד קברים, יש אומרים שצריכים לברך⁴⁹. ויש חולקים וסוברים שרק אם עוצר מנסיעתו ומתקרב ומתבונן על הקברות מברך, ואם ראה בעלמא אנב הנסיעה לא מברך⁵⁰.

האם מברכים ברכה זו גם על קברי צדיקים, כגון ציון הרשב"י במירון, מערת המכפלה, קבר רחל וכדומה?

כתבו הפוסקים שעל קבר של יחיד אין מברכים ברכה זו, כגון קבר רחל אימנו בבית לחם ושל ר' מאיר בעל הנס בטבריה שקבורים שלא בבית קברות, והטעם: כיון שברכה זו נתקנה בלשון רבים, אולם צדיקים הטמונים בבית קברות או שנמצאים שם כמה קברים יחד כגון קבר הרשב"י ובנו - יש לברך עליהם⁵¹.

בבין הזמנים שבתו המשפחה בעיר הקודש צפת ועברו ליד בית הקברות, האם מברכים ברכה זו בשבת?

כתבו הפוסקים שאף בשבת הרואה בית קברות יש לו לברך ברכה זו, כיון שאין זה צידוק הדין, אלא ברכת

הראיה⁵².

הנוסעים לכותל המערבי דרך הר הזיתים ורואים את שער הרהמים שקבורים בו עכו"ם מה מברכים? ומה אומרים כשרואים את המסגדים והכנסיות באזור?

הרואה קברים של עובדי כוכבים, ואמר בלא ברכה את הפסוק (ירמיהו נ, יב) "בושה אִמְכֶם מִדָּרְכֵי יְרֵדְתֶּם, הִנֵּה אַחֲרֵית גוֹיִם מְדַבֵּר צִיָּה וְעֶרְכָּה"⁵³.

ואם רואה מסגד או כנסייה יאמר את הפסוק "בית גאים יסח ה' (משלי טו, כה)⁵⁴, ומכל מקום לא יתבונן בבתי התפילות של גוים כיון שפוגם בכך בנפשו, אלא יראם בראיה בעלמא⁵⁵.

האם חייב לקרוע כשמגיע לכותל להתפלל? וכיצד יש לבצע קריעה זו?

הרואה מקום המקדש⁵⁶ בחורבנו ואמר את הפסוק "בית קִדְשֵׁנו וְתַפְאֲרָתֵנו אֲשֶׁר הִלְלוּךְ אֲבֹתֵינוּ הִיָּה לְשִׁרְפֹת אֵשׁ וְכָל מַחֲמִדֵּינוּ הִיָּה לְחֹרְבָה", וקורע⁵⁷.

אופן הקריעה: לדעת הרמב"ם וכן פסק השו"ע - חומרתה כחומרת קריעה על אב ואם, וצריך לקרוע מעומד כל בגדיו בשמאלו עד מקום הלב⁵⁸. אך המנהג בזמן הזה להורות כדברי הראשונים, שאין דינו אלא כדיון קריעה על שאר קרובים, וקורע רק טפח בבגד עליון, בצד שמאל⁵⁹.

גם בזמן הזה אין להקל כלל בהלכה זו, אע"פ שכל ירושלים בשליטת ישראל⁶⁰, מכל מקום על ראיית מקום המקדש חייבים לקרוע, היות ובית המקדש עדיין בחורבנו⁶¹.

המשתמטים מחיוב קריעה על מקום המקדש ועושים תחבולות שונות להיפטר מזה, אינו מנהג ותיקן⁶².

חיוב הקריעה הוא על מי שלא ביקר בכותל יותר משלושים יום⁶³.

נחלקו הפוסקים בדיון הדר בירושלים ועברו עליו ל' יום שלא ראה את המקדש בחורבנו, ולמעשה נהגו להקל שיהיה בירושלים אינו קורע, והטעם לזה שהרי סיבת הקריעה משום עוגמת נפש, וכיון שהם קרובים וסמוכים למקום הבית, העצבות מראיית חורבן הבית פחותה אצלם משאר אנשים הבאים מחוץ לירושלים⁶⁴, ואף הדר בירושלים החדשה אינו צריך לקרוע והמחמיר תבוא עליו ברכה⁶⁵.

האם העולים לרגל למקום המקדש ולכותל המערבי בימי חול המועד, או בשאר ימים שאין אומרים בהם תחנון, חייבים לקרוע את בגדם כדיון הרואה את ערי יהודה והמקדש בחורבנם?

אדם שהגיע לכותל בשבת, יום טוב, חול המועד - אינו צריך לקרוע⁶⁶, וממילא אף אם יבוא אחר כך תוך שלושים יום לכותל אינו צריך לקרוע⁶⁷, והוא הדין אם רואה את מקום המקדש בערב שבת ויו"ט אחר חצות⁶⁸. אולם, ב"ר"ח וכן בשאר ימים שאין אומרים בהם תחנון - חייבים לקרוע⁶⁹.

23 שו"ע סימן רכז סעיף יג.

24 משנ"ב סימן ריח ס"ק יא, ועיין שעה"צ ס"ק ג.

25 באה"ל שם ד"ה במקום הזה.

26 הליכות שלמה פכ"ז סכ"ח, חוט שני שבת ח"ג קובץ ענינים אות 1.

27 הגר"ח אלישיב (שער העין עמוד תכא), הגר"ח קנייבסקי (שם עמוד תמד).

28 שו"ע שם סעיף א, ב.

29 שו"ע שם. משנ"ב שם ס"ק ה. ערוך השולחן סימן רכז סעיף ב.

30 משנ"ב ס"ק"ו שעה"צ ס"ק ט.

31 שו"ע סימן רכז סעיף א, ואם ירצה יברך שכחו ונבחרו מלתא מילא, אבל לא יברך ב' ברכות אלו יחד, שו"ע ומשנ"ב שם ס"ק י.

32 שו"ע שבת הקהית ח"ה סימן מז, ובספר גם אני אורח עמוד דב מביא שנשאל הגר"ח קנייבסקי האך תקנו חז"ל לברך על הרגשת רעידת אדמה, הרי באותה שעה צריך לברוח מחוץ לבית למקום פתוח בלא בנייה, ובני אדם מבוהלים ולא מרוכזים לברך ברכה זו בכוונה, והשיב שהאדם לא צריך להיות מבוהל, דהיינו שאף שחייב לצאת חוץ לביתו ולנהוג כהוראות המנהגות, מכל מקום לא צריך להיכנס לבהלה מזוגמת, אלא ישים בה' מבטחו, ויתן אל לבו שהציאה בחוץ והשמיעה לכללי הבטיחות היא רק השתדלות המוטלת על האדם, ולא היא זו שמצילה אלא ה' יתברך פודה ומציל ושומר עלינו בכל רגע ורגע.

33 שו"ע סימן רכז סעיף ח.

34 גמרא ברכות נח, ב.

35 רש"י ברכות נח, ב"ד קפון. מאירי ברכות נח.

36 פירוש מלאכת שלמה על המשיניות בכלאים פרק ח שכתב ומועתי מפי חכם חסיד מקובל ר' משה'ל ז"ל.

37 שו"ע סימן רכז סעיף ט, ואף אם רואה קופים

ופילים אחרים, על פי משנ"ב ס"ק טז.

38 רמ"א שם. חז"א אורחות הלכה ח"ג עמוד רכה.

39 משנ"ב שם ס"ק ל. אומנם החז"א (באורחות רבנו

ח"ג עמוד רכז, שער העין עמוד תיו) הורה שאם לא ראה קוף ושאר דברים המשונים שלשים יום יכול לחזור ולברך בשם ומלכות.

40 שו"ע סימן רכז סעיף יב, (ויש בזה שינוי קצת בכמה נוסחאות).

41 מעבר יבוק מאמר שפתי רגנות פרק כ, ש"ך סימן שש סעיף ו.

42 משנ"ב סימן רכז ס"ק טז.

43 שו"ע שם סעיף יג.

44 משנ"ב שם ס"ק יז.

45 פת"ש בשם ספר עמודי אור, הובא במשנ"ב שם, כה"ח סימן רכז ס"ק לה.

46 כמחשבות השו"ע סעיף יג, הרדב"ז עוד, וכ"פ בחזו"ע עמוד תיט.

47 ערוך השולחן סימן ח, כה"ח ס"ק לט. ובחזו"ע עמוד תיז הביא למחלוקת אם מספיק נוספת של קבר אחד או דווקא ב' קברים, וכתב עוד בשם הרע"א בתשובות וחיידשים, ובש"ת דודו סימן נח, שצריך שיראה את הקבר החדש ואז יברך.

48 הגרש"ז איערבך הליכות שלמה פכ"ז דבר ההלכה אות לו.

49 עיין ערוה"ש רכז ה, שו"ת בצל החכמה ח"ג סימן מ, גשר החיים ח"א עמוד שיא.

50 שו"ת פרי הארץ ח"א אור"ח סימן ז בשם המהריט"ץ, וכן הוא לשון התוספתא ברכות ז' ה"ט, וכן כתב בספר המכנס שברכה זו תועלת גדולה לאדם להזכירו החיים והמוות, והצפייה לתחיית המתים, וזה שייך כשמתקרב ממש לבית הקברות ולא בראיה בעלמא, שו"ת באר משה ח"ב סימן יג, תשובות והנהגות ח"ג

סימן פ, אגרות משה ח"ב סימן לו אות י, חזו"ע עמוד תכ.

51 משנ"ב רכז ס"ק טז בשם י"א.

52 שדי חמד חלק ו מערכת ברכות סימן ב אות יז, חז"א הובא באמרי יושר, מועד אות קג, כה"ח ס"ק מה, חזו"ע עמוד תכא.

53 שו"ע סימן רכז סעיף יב.

54 שו"ע שם סעיף יא, ועיין שם במשנ"ב ס"ק טו שהביא לטענת הראשונים שאומרים על כל כל בתי עכו"ם שיושבים בשלווה והשקט.

55 וזה"ק קדושים פג ע"ב, ראשית חכמה שער הקדושה פט"ל, קב הישר פרק מ.

56 הגר"מ שטרנבוך, ולמעשה המנהג כשרואים את הכותל עצמו (הר הקודש בשם מהר"ל ד"סקין).

57 שו"ע סימן תקסא סעיף ב.

58 שו"ע שם סעיף ד.

59 סכברות הרמב"ן (תורת האדם שער הקריעה דף יז ע"ד), והראב"ד פ"ה מה' תעניות ה"ז, וכן פסקו האחרונים מנחת שלמה ח"א סימן עג, חזו"ע תעניות עמוד תלח-תלט, שו"ת דבר משה ח"ג חלק יור"ד ס"ס יא, הטעם בצד שמאל, לפי שליבו של האדם בשמאל מושגת תקסא ס"ק יג.

60 שמועט ל' נוהגים שלא לקרוע על ערי יהודה וירושלים. אגרות משה ח"ד סימן ע אות יא, חזו"ע תעניות עמוד תלו, מאידך הגרש"ז איערבך (מנחת שלמה קמא סימן ע אות ח) חולק שאף בזמננו נמצאים נכסיות וקברות עכו"ם שאין ביידינו לעוקרם, וכן כתב ה"פסטיבלר (אורחות רבנו ח"ב עמוד קמט) מטעם שאין לנו שליטה מוחלטת ולא תלויים בדעת האומות, ובשבת הלוי ח"ז סימן עח צידד שכיון שהשלטון אינו

ביד שומרי תורה ומצוות, אין נחשבת ירושלים שהיא בבניה, אלא שכתב שהנהג להם לישראל שאינם נוהגים לקרוע.

61 כן כתבו כל פוסקי זמננו, אגרות משה שם, אורחות רבנו ח"ב עמוד קמח בשם החז"א והסתייפלו, אול"צ ח"ג פ"ל תשובה ה, שבת הלוי ח"ז סוף סימן עח, אשרי איש ח"ג עמוד תצו בשם הגר"ש אלישיב, חזו"ע שם עמוד תלח.

62 שבת הלוי שם, ובספר קרא עלי מועד הביא מהגר"ח שעדיף לא ללכת לכותל מאשר לקחת מאחר את בגדו ולהפטר מקריעה, ורבים מהפוסקים כותבים שאין זה אלא כחוכא ואטלולא, מועדים וזמנים ח"ז סימן רנ, אול"צ ח"ג עמוד רפא, ואף אם יש בזה צד היתר, ודאי אין זה דרך נכונה וראויה להפקיע עמנו מן המצווה, אשרי האיש ח"ג עמוד תצו.

63 שו"ע שם סעיף ה.

64 הרדב"ז ח"ב סימן תרמו הובא בשערי תשובה בסיון תקסא ס"ק"ב, כתב שחייבים לקרוע אלא שהעולם לא נוהגים כן, והברכי יוסף ס"ק"ב הביא וכתב שהמנהג שאינם קורעים, וכן כתב הגרש"ז איערבך מעדני שלמה עמוד נח, ועוד. אולם האגרות משה שם כתב שצריכים לקרוע.

65 הגרש"ז איערבך שם, חזו"ע תעניות עמוד תלט.

66 מנחת שלמה ח"ה סימן עג עמוד תלו, חזו"ע תעניות עמוד תלט-תמ, אול"צ ח"ג עמוד רפא.

67 מנחת שלמה שם, חזו"ע עמוד תמ.

68 שו"ת בצל החכמה ח"ה סימן יב, הר הקודש עמוד יא, אך החז"א הובא בתשובות והנהגות ח"א סימן שלד כתב שאין למנהג זה שום יסוד, ועיין עוד חזו"ע בענין.

69 אורחות רבנו ח"ב עמוד קמט.